

ВІКТОР НЕКРАСОВ: ПО ТОЙ БІК СТІНИ

У квітні 1974 року в газеті “Русская мысль” був опублікований лист-памфлет Віктора Некрасова “Кому це потрібно?”. Його передрукували багато газет світу, передали всі “ворожі голоси”. Приводом до написання листа став 42-годинний обшук на квартирі письменника. Було вивезено сім шкіряних мішків рукописів, книжок, журналів, газет, листів, фотографій, друкарську машинку, два фотоапарати, магнітофон з касетами... Вилучено “антирадянські книжки” Зайцева, Шмельова, Цветасвої, Бердяєвої, Оруелла. Робилося це з метою залякати і принизити, адже вже кілька років від В.Некрасова чекали відповідь на питання: з якого боку барикад він перебуває? Мовляв, із окопів Сталінграда перебрався в окопи ворога. Це було лейтмотивом десятирічної партійної “проробки” незалежного письменника. І він відповів, що не може порядна людина дозволити собі долучитися до того ганебного потоку брехні, що превалює в суспільстві.

А в окопах, як пише В.Некрасов далі, він воював за свою країну, за народ, за невідомого йому хлопчика Вітю, який прийшов потім з ордером, рився в архівах, обшукував і “вчив мене патріотизму на свій лад”. І от цей “Вітя” виступає у фільмі М.Мащенко про В.Некрасова (він був оперативником, одним із дев’яти, усе знав і все розумів), а сам М.Мащенко говорить, що лист “Кому це потрібно?” написаний за десять років після еміграції, у паризькій кав’ярні, після обов’язкових “окопних” ста грамів... Насправді ж він написаний за п’ять місяців до еміграції, коли В.Некрасова просто вижиwali з країни. І він саме тоді запитував: “Чому? Чому виїжджають розумні, талановиті, серйозні люди, які люблять свою батьківщину і будуть сумувати за нею. Чому це відбувається і кому це потрібно?”. Але питання залишалося риторичним.

Відповідь на нього дав місяць допитів, який почався після обшуку. В.Некрасова вивели із членів Спілки письменників України (звичайно ж, голосували одностайно!), із лав КПРС, до якої вступив під час боїв у Сталінграді. І все це лише тому, що мав власну думку, яка йшла врозріз із лінією партії. У вересні 1974 року письменник разом із дружиною Галиною Вікторівною змушений був виїхати за межі батьківщини, однак при цьому наголошував: “Українці, як і росіяни, не дуже то й винні, що від їх імені мене хлібосольно випирають із Києва і країни бандити із нашої “Спілки письменників”¹.

Згадаймо, що перша поїздка В.Некрасова як радянського письменника за кордон була пов’язана з міжнародним скандалом. Лідер Компартії Італії Пальміро Тольятті, прочитавши “В окопах Сталінграда” (в перекладі італійською), надіслав виклик особисто автору. Але в Італію поїхав... Любомир Дмитерко. Надійшов іще один виклик, але з Москви до Рима поїхав не Некрасов, а... Сурков. Коли ж Пальміро Тольятті “поставив на вуха” ЦК, врешті випустили до Італії В.Некрасова, який написав про цю країну чудову книжку. А тоді, у 1974-му, хоч і було сказано, що їде він на два роки, усі розуміли: повернення не буде. В еміграції В.Некрасову запропонували посаду заступника головного редактора журналу “Континент” і працю на радіо “Свобода”. До війни в Афганістані “глушилки” ще не працювали й кожного тижня можна було почути його голос. Нині вже зібрані всі тексти тих передач, і саме вони призвели до того, що В.Некрасова “відлучили” (його слово) від радянського громадянства. Не пробачили йому знущальний тон щодо “Малої землі” Л.Брежнєва і особливо щодо вислову “Що таке Велика Вітчизняна війна? Це епізод в боях за Малу землю”. Але хіба міг письменник промовчати, коли говорили, що саме дії 18-ї армії, де політруком був Л.Брежнєв, вирішували долю війни?!

Наприкінці 60-х у “Новом мире” В.Некрасов не зміг надрукувати “Записки зіваки”, не опублікував їх і журнал “Москва”. Твір побачив світ лише 1975 року на сторінках “Континенту” (№4) з дописаними вже в еміграції розділами. Своєрідним заспівом

¹ Смахов Вен. Турист с тросточкой // Лит. газ. – 1998. – 1 июля.

“Записок зіваки” стали слова автора: “Я не ганяюсь за послідовністю і хронологією”. Справді, розповідь охоплює все ХХ століття, і хоч би про що говорив В.Некрасов – чи то про Бабин Яр, чи про будинок Турбіних, “Дім з химерами” Городецького, довоєнний Київ чи вечірній Хрещатик 60-х років – усе виписано з такою душевною теплотою, що давнє місто постає водночас і зримим, і якимось таємничим, ніби в легкому тумані. Але наприкінці твору, уже в Парижі, В.Некрасов із сумом напише: “Ну, а Київ? Твій рідний Київ? Скучив за ним? – Ні, не скучив”. За людьми – так, за Славком Глузманом і Леонідом Плющем, за багатьма друзями. “Я розлюбив його, тому що він розлюбив мене”. На запитання С.Довлатова, що дала йому еміграція, письменник чесно зізнався: “Відповім банально – свободу... Я кажу про свободу пересування, про свободу друкуватися. Я багато подорожую, завжди до цього прагнув. – Значить, ви щаслива людина? – запитав С.Довлатов. – Більш-менш. Я вільний, і я живу. Отже, подорожую, читаю. І пишу, звичайно”². Це інтерв’ю В.Некрасов дав 1980 року (для журналу “Новий американець”), і саме тоді він закінчив книжку “І з дальніх мандрів повернувшись...”.

В.Некрасов – один із небагатьох, кому за життя писали некрологи. Коли в червні 1975 року в нього був перитоніт, А.Синявський написав “Прижиттєвий некролог”, де дуже точно визначив основні риси В.Некрасова і як письменника, і як суто людини: “Посеред феодальної соціалістичної літератури перша світська повість: “В окопах Сталінграда”. Дивно, що серед наших письменників, від народження проклятих, пригнічених цією вивернутою, огидною церковністю, проходжувався тим часом світська людина. Солдат, мушкетер, гуляка Некрасов. Божа милість, пушкінський подих відчувалися в цьому вільному споглядачеві та веселому богохульнику. Член спілки письменників, недавній член КПРС, вилучений, викреслений із “БСЗ”, він носив у собі цей подих свободи. Людське в ньому дивно поєднувалося з письменницьким.

“Куди лізеш? Навіщо летиш?

Ковток повітря. Останній ковток свободи”³.

Взагалі про стиль деяких творів В.Некрасова можна сказати, що це незвичайні дорожні нотатки – відбувається унікальний синтез подорожей своєю пам’яттю і суто географічних переміщень. У книжці “Погляд і дещо” (1977) автор починає оповідь... із запитання секретаря ЦК КПУ з ідеології В.Маланчука: “Чим ви думаєте займатися, коли опинитесь за кордоном?” Звичайно, відповів письменник, буду писати, бо не мав можливості робити це дома. І зовсім по-некрасовськи: “Не завадило б засісти за яке-небудь “Минуле і думи” – Герцен їх почав писати в сорок, а мені вже за шістьдесят, пора робити якісь підсумки”⁴. Є тут роздуми і про свою колишню батьківщину, де “все розлізається, розповзається, тріщить по швах. Усі це розуміють. І зверху, і знизу. І академіки, і колгоспники, і генеральні секретарі” (873). У розповідь про поїздки вриваються спогади про Г.Шпалікова, В.Шукшина, А.Сахарова. І раптом – розмова про принциповість у політиці: “Підкорена Прибалтика – самовисловлення народу, Західна Україна – возз’єднання, В’єтнам возз’єднався, а Німеччина – ні, бо там два народи... Брехнею пронизано все. Газети, радіо, художня література (за дуже незначним винятком), збори, мітинги, школи, все життя. З усією відповідальністю скажу – серед 16 мільйонів комуністів немає жодного, хто хоча б секунду вірив у комунізм” (873). Саме в цій книжці В.Некрасов заглибився в тему, яку майже завжди оминав, – проблеми національної політики. Комітет захисту Валентина Мороза запросив його до Канади, де письменник за два тижні “наговорився українською більше, ніж за шістьдесят з чимось років” (873). Був він у Торонто, Монреалі, Вінніпегу, Саскачевані і Гамільтоні, і скрізь першим звучало запитання: “Чи ви “єдинонеділімець”, а чи за “незалежну” Україну?” Звичайно ж, відповідав, що за незалежну, що кожен народ має право вибрати ту систему, той уряд, який йому подобається, але як це можна зробити, не уявляв. Говорив і про трагедію української мови, котра поволі вимирає.

² *Переписка С.Довлатова с В.Некрасовим // Звезда. – 2006. – №9.*

³ *Синявский А. Некрасов... (Прижизненный некролог) // Знамя. – 1990. – №5. – С. 49-50.*

⁴ *Некрасов В. Взгляд и нечто // Соч. – М., 2002. – С. 873. Далі сторінку зазначаємо в тексті.*

Згадав і українських письменників, які своїх дітей віддавали в російські школи. Під портретами Петлюри, Бандери та англійської королеви російський письменник із Києва розповідав про український суд, де лише вступ “Іменем Української Радянської Соціалістичної Республіки” — українською, далі все — російською. От лише винятком був суд над Іваном Дзюбою — повністю українською... “Сумно, але так... А жменька тих, хто справді уособлює українську культуру (не Дмитерко ж, не Козаченко, не Богдан же Чалий), для кого Україна це Україна, а не УРСР, одна з п’ятнадцяти рівних, сидять за ґратами. Світличний, Стус, Сверстюк, Мороз, Чорновіл, Лупиніс. Їх стійкістю, їх силою пишаємося ми — і росіяни, і українці... У моєму паспорті написано, що в усі країни можна їздити, “saux URSS” (крім СРСР). Отже, у Київ не можна. А тоді можна буде. От тільки, коли це буде? Чи доживу я?” (873). І тут же: “А Україну люблю, тому що люблю Україну (бідний Сосюра, як йому дісталось за це, за його “Любів Україну”). Люблю (за що й били Сосюру) за білі мазанки і стріхи (їх все менше й менше)” (873). Згадаймо і його фантазмагоричне відрядження до Москви, коли померли нащадки Андропова і до влади прийшли технократи. Мавзолея немає, у Росії не п’ють, у променах лазерів — обличчя Сахарова і Солженіцина, газети “Правда” немає, а всі світові продають. І в цій Росії “децентралізованого демократизму” потрібна віза, щоб поїхати до Києва, в Українську Народну Республіку. Написано це 1977 року...

Взагалі ж про стосунки В.Некрасова з українством, з українською літературою слід говорити не скоромовкою. Коли за запитом народного депутата України Г.Алтуняна (колишнього дисидента і в’язня ГУЛАґу) в архівах КДБ була знайдена вціліла папка з одного із семи мішків конфіскації, там виявили лист до Г.Белля з подякою за захист А.Сахарова і О.Солженіцина, лист до директора Інституту психіатрії про звірства лікарів над політ’язнями і велике есе (27 сторінок) із приводу арешту І.Дзюби, “в якому — захоплення сміливістю, чесністю і принциповістю молодого українського критика. Де Некрасов мав намір друкувати це — незрозуміло, адже жодна радянська газета піти на таке не зважилася б”⁵. Згадаймо і 23 вересня 1966 року, Бабин Яр, коли виступи І.Дзюби й В.Некрасова перед людьми отримали світовий резонанс, і статтю І.Дзюби “Не сдавшийся лжи” у збірниках пам’яті “О Вікторе Некрасове” (К., 1992).

А з яким болем пише В.Некрасов про зламани творчі долі українських письменників! “Я думаю, перебираю в пам’яті, і здається мені, що в літературі, можливо й у світовій, немає трагедії більшої, падіння глибшого, ніж трагедія і падіння Павла Тичини... Рядки: “Одчиняйте двері — всі шляхи в крові...” лякали. І, як усе страшне, притягували... Очевидно, двадцять сьомий рік його зламав. У житті я не бачив більш перелякану людину” (809). Навівши аналіз вірша “Чуття єдиної родини”, В.Некрасов зауважує, що це пише “розумний, усе розуміючий, хитрий і нечесний навіть перед самим собою Леонід Новиченко. Нечесний, бо всьому знає ціну, з трибуни говорить от це, а випивши, певно ж зітхає: “Ех, Павле Григоровичу. Були ви поетом, і яким поетом” (810). А про “чудового і також розчавленого” Максима Рильського В.Некрасов зазначив, що той, написавши “Моя Москва! Мій Кремле!”, напивався, як ніколи, Тичині ж було гірше — він не пив. Пише В.Некрасов і про те, як над М.Рильським, “тонкою, вдумливою і глибокою людиною”, просто знущались, а він стояв пригнічений, красивий і сивий на трибуні і визнавав свої помилки. “Пішли вже з життя два великих поети. Вони вмерли задовго до своєї смерті. І привела їх до передчасної смерті Комуністична партія, та сама, яку вони оспівували і членами якої були” (811).

Набагато складніше ставлення В.Некрасова до О.Довженка. Сам у молодості актор, чудовий знавець світового кіно, він у статті “Слова “великі і прості” (1959) зізнався, що не повірив фільму “Поема про море”. Умовну ситуацію, коли голова колгоспу зібрав з усього Союзу односельців, ще якось можна сприйняти; вразила ж В.Некрасова умовність героїв. На тлі чудового дніпровського пейзажу і новобудов рухалися умовні люди, які символізували певні ідеї, люди, які майже нічого не робили, але багато говорили, точніше, розмірковували на умовно-

⁵ Китнис Г. Вика (Виктор Некрасов) // Корпункт. — К., 2001. — С. 33.

публіцистичній мові автора. Письменника звинуватили не просто в упередженості до фільму О.Довженка, а в підриві самих основ мистецтва соціалістичного реалізму.

1978 року вийшли записки В.Некрасова “По обидва боки стіни”, де Берлінська стіна — це символ розмежування систем, а не людей. Повість “Саперліпопед, або якби та якби, та в роті вирости гриби” (1983) була надрукована вже в післяперебудовчі часи. Твори такого плану — а якби не промахнулась Фанні Каплан, а якби у Наполеона під Ватерлоо не було нежиті і подібне — це альтернативна історія. Отож у повісті Некрасов розмірковує, як би склалося життя, якби 1915 року родина не повернулася у Росію: був би він архітектором, чи, можливо, письменником, писав би твори “під Пруста”, зустрічався б із радянськими авторами в паризьких кав’ярнях. А можливо, став би офіційним класиком, адже Сталінська премія була перепусткою в рай, і сам О.Корнійчук призначив би його членом президії Спілки письменників. Взагалі ж своє ставлення до О.Корнійчука В.Некрасов висловлює в багатьох творах. Саме О.Корнійчук і В.Василевська були особливо довіреними особами М.Хрущова, про все, що відбувалося в культурному житті України, він дізнавався від них. Цікаво описує В.Некрасов спроби “приручити” його, зробити з нього “нормального” радянського письменника, але вершиною твору можна вважати фантазмагоричну сцену — сам Сталін викликав до себе письменника, щоб привітати з премією свого імені. Сподобалась йому повість тим, що автор не “залізував задницю генсеку”, писав правду. Дводенна сюрреалістична п’ятка з вождем виписана так зримо, з такими точними деталями, що більшість читачів сприйняли її як реальний факт. Можна навіть повірити словам Сталіна, який розкаюється: “З письменниками погано. Гарних пересаджав, а нові — куди їм до них? Може, підкрутити їх, дати команду Жданову?” Особливо ж “грає” текст, коли Сталін викликав із Києва М.Хрущова, щоб збудував лауреату на березі Дніпра дачу та особняк, як у Корнійчука. “А як там Україна? Як вказівки виконуєте?” — грізно запитав Хрущова. Той заліз у кишеню, витяг папірець і почав доповідати. Сталін: “Бачив? П’ятдесятимільйонна республіка, а в нього вся в боковій кишені. Ну й даш ти, Микито!”

До речі, у повісті є маленький трактат “Що ж таке радянський письменник?”. На думку В.Некрасова, це 1) вірні автоматики (вираз Хрущова) літератури. Оспівують, закликають, прокладають, надихають, виховують, ведуть... Основний стимул — блага життя. Цинічні. Продажні. Уміють поторгуватись; 2) основна маса письменників. Усьому знають ціну. Голосують, а дома відпльовуються. Тиражі скромніші, але жити можна. Дехто пише для тих, хто вмів читати між рядків. Існують серед цих письменників і правдошукачі. Вони говорять правду, не всю, звісно, але брехати й лакувати не будуть.

Ще одну групу радянських письменників, за Некрасовим, становлять ті, кому брехати набридло. Таких виганяють із Спілки, із Союзу, саджають.

Себе В.Некрасов відніс до проміжного типу — між правдошукачами й тими, кому набридло брехати. Що ж, скромність його не залишила і в еміграції.

Коли наприкінці 80-х у журналах з’явилися публікації творів В.Некрасова, написаних після 1974 року, прочитали ми й деякі спогади людей, які голосували за позбавлення його членства у Спілці письменників, і тих, із ким у нього було лише “шапочне знайомство”. У цих спогадах письменник постає як *enfant terrible*; він вражає своєю безпосередністю, веселістю та відчайдушністю. “Він (Некрасов. — *А.Ш.*) вбрав життя в усіх його деталях, був його цінителем. Він усе помічав, бачив, чув і щиро прагнув поділитися цим із читачем”⁶, — слушно зазначав К.Ваншенкін, але він помилявся, коли стверджував, ніби в Парижі В.Некрасов утратив точність деталей у зображенні настроїв. Не вистачило йому, мовляв, запасу художньої пам’яті.

Щоб зрозуміти хибність думки К.Ваншенкіна, варто лише прочитати “Маленьку печальну повість”. Печальна вона тому, що герої — троє друзів — проходять перевірку (для В.Некрасова — найвищу!) на дружбу й один із них не витримує її.

⁶ Ваншенкин К. Из “Книги воспоминаний” // *Октябрь*. — 1988. — №8. — С. 154.

Події зображені з такою правдивістю, особливо періоду вісімдесятих, що здається, ніби автор і не виїжджав із країни. “Це повість не автобіографічна, як більшість його книжок. Це рідкісний випадок відокремлення героїв від автора у творчості В.Некрасова”,⁷ — пише А.Берзер. Людина, для якої фронтова дружба була святою, найвищим критерієм, і в мирний час дотримувалася “кодексу честі”, де на першому місці — чоловіча дружба.

...Першого вересня 1987 року в “Московских новостях” з’явилася стаття, автор якої — В’ячеслав Кондратьєв — не побоявся прямо сказати, що книжки В.Некрасова належать до золотого фонду радянської літератури про війну і їх слід якнайшвидше видавати в Союзі. Друзі із радіо “Свобода” принесли цю газету до лікарні, де на той час перебував письменник. Він прочитав і з радості заплакав. А третього вересня В.Некрасова не стало. Некролог, який написав Василь Биков, у “Літературній газеті” не вмістили. Свій відгук на смерть колеги вдалося опублікувати 13 вересня в “Московских новостях” Г.Бакланову, Б.Окуджаві, В.Лакшину, В.Кондратьєву. Є.Лигачов зчинив з цього приводу страшенний галас, газету ледь не закрили, але редактора Є.Яковлева захистив сам М.Горбачов... А Україна? Було тихо-тихо в заповіднику застою, болоті імені Щербицького...

Коли Вячеслав Кондратьєв у Парижі читав маленьку повість В.Некрасова “Свято, котре завжди і зі мною”, він зрозумів, що так написати про це місто міг тільки вигнанець, якому дороги назад, додому, уже немає. І згадав, що найважчим днем для В.Некрасова впродовж усіх років еміграції було 9 травня (Європа святкує Перемогу 8 травня), коли він цілий день міг блукати Парижем, щоб зустріти когось із фронтовиків, з яким можна було б згадати війну. І не зустрівав...

---

⁷ Берзер А. О Викторе Некрасове // О Викторе Некрасове. — К., 1992. — С. 23.

Елліна Циховська

ТВОРЧИСТЬ Є.МАЛАНЮКА ЯК МОДЕЛЬ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ХУДОЖНЬОЇ КОМУНІКАЦІЇ: УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ЛІТЕРАТУРНІ ЗВ’ЯЗКИ

У процесі нехудожньої комунікації слухач, одержуючи нове повідомлення, розшифровує його відповідно до природних законів мови (лінгвістичний рівень), а під час художньої відривається від референтності, “перебудовує” текст і створений у його межах світ, змушує їх видавати непідвладну інформацію (надлінгвістичний рівень). Ця проблема має два важливих аспекти: 1) яку систему знаків використано в тексті й за якими правилами збудовано повідомлення (план вираження); 2) який зміст вкладено в повідомлення (план змісту). Звісно, план змісту має відповідати планові вираження. Видатні літературознавці й лінгвісти О.Потебня, Р.Якобсон, М.Бахтін, Ю.Лотман та ін. багато уваги приділяли реляції “зміст — текст”, прирівнювали текст як упорядкований за правилами мови набір знаків до конструкції. Ю.Лотман, наприклад, називає її “змістопороджувальним механізмом, що виконує три основні функції: комунікативну (“текст виступає... як “технічний пакунок повідомлення, в якому зацікавлений одержувач”), креативну (“усяка система з її набором семіотичних можливостей не лише передає готові повідомлення, а й служить генератором нових”) і функцію пам’яті (“текст — не тільки генератор нових змістів, а й конденсатор культурної пам’яті”)¹.

---

¹ Лотман Ю. Внутри мыслящих миров. Человек — текст — семиосфера — история. — М., 1996. — С. 15.